

Вікторія Ю. Медвідь¹, Олександр К. Пасічний²

КЛАСТЕРІЗАЦІЯ ТА ПОЛЯРИЗАЦІЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ЗАПОРУКА ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Стаття присвячена вивченню теоретико-методологічних основ кластеризації та поляризації суб'єктів підприємницької діяльності в економічному просторі громад. У статті зазначається, що проєктування полюсів зростання, а тим паче центрів росту у масштабах регіональної (територіальної) економіки, не тільки існує, а й доведена у світовій практиці в країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку. Водночас основним результатом реалізації кластерної політики має бути підвищення конкурентоспроможності підприємств учасників кластера та економіки країни в цілому.

У статті розглянуто зміст дефініцій “конкурентоспроможність”, “поляризована територіальна структура”, “кластер” тощо. Зокрема, особливу увагу приділено забезпеченню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання при формуванні взаємовідносин із зовнішнім середовищем. Кластери розглядаються як одна з ефективних форм організації взаємодії географічно взаємозалежних підприємств-постачальників устаткування, спеціалізованих виробничих послуг, інфраструктури, логістичних центрів, науково-дослідних центрів, закладів вищої освіти й інших організацій з метою підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та територій.

Окремо висвітлено основні системні ефекти кластерного розвитку, що мають суттєвий вплив на економіку територіальної громади, регіону та країни.

У статті обґрунтовано, що в центрі розвитку будь-якої поляризованої територіальної структури, зокрема, кластеру завжди знаходиться певна галузь, що є пріоритетною для даної місцевості (території). У свою чергу визначення пріоритетних для окремої території видів економічної діяльності неминуче призводить до активізації процесу концентрації виробництва навколо обраної галузі, тобто поляризованого розвитку території.

У статті зазначається, що при формуванні нових полюсів зростання теоретично можуть виникати такі проблеми: сила інноваційного імпульсу може спрямовуватися не на ті регіони (території), що потребують підтримки, а на високорозвинуті, до яких закономірно тяжіють пропульсивні галузі полюсів зростання; гострим може виявитися дефіцит фінансових, трудових та інших ресурсів.

Ключові слова: мале підприємництво, економічний розвиток, конкурентоспроможність, територіальна громада, економічний простір, поляризована територіальна структура, кластер.

Рис.2. Літ.16.

DOI: 10.32752/1993-6788-2023-1-270-15-22

Viktoriia Yu. Medvid, Oleksandr Pasichnyi

CLUSTERIZATION AND POLARIZATION OF SMALL BUSINESS AS THE KEY TO INCREASE ITS COMPETITIVENESS IN THE ECO- NOMIC SPACE OF TERRITORIAL COMMUNITIES

The article is devoted to the study of the theoretical and methodological foundations of clustering and polarization of business entities in the economic space of communities. The article notes that the design of growth poles, and especially growth centers on the scale of the regional (territory)

¹ Poltava State Agrarian University. Ukraine.

² Poltava State Agrarian University. Ukraine.

rial) economy, not only exists, but has also been proven in world practice in countries with different levels of socio-economic development. At the same time, the main result of the implementation of the cluster policy should be to increase the competitiveness of the enterprises participating in the cluster and the economy of the country as a whole.

The article examines the meaning of the definitions "competitiveness", "polarized territorial structure", "cluster", etc. In particular, special attention is paid to ensuring the competitiveness of economic entities in the formation of mutual relations with the external environment. Clusters are considered as one of the effective forms of organizing the interaction of geographically interdependent enterprises-suppliers of equipment, specialized production services, infrastructure, logistics centers, research centers, institutions of higher education and other organizations in order to increase the competitiveness of economic entities and territories.

The main systemic effects of cluster development, which have a significant impact on the economy of the territorial community, the region and the country, are highlighted separately.

The article substantiates that at the center of the development of any polarized territorial structure, in particular, a cluster, there is always a certain industry that is a priority for this locality (territory). In turn, the determination of priority types of economic activity for a separate territory inevitably leads to the activation of the process of concentration of production around the selected industry, that is, polarized development of the territory.

The article notes that the following problems may theoretically arise during the formation of new growth poles: the power of the innovative impulse may be directed not to those regions (territories) that need support, but to highly developed ones, to which the propulsive industries of the growth poles naturally gravitate; shortage of financial, labor and other resources may be acute.

Keywords: small entrepreneurship, economic development, competitiveness, territorial community, economic space, polarized territorial structure, cluster.

Peer-reviewed, approved and placed: 11.12.2023.

Постановка проблеми. Насиченість економічного простору значною кількістю господарюючих суб'єктів малого підприємництва неминуче призводить до стрімкого підвищення рівня конкуренції між ними. За останніми даними в Україні зареєстровано понад 2 млн. підприємців [1]. У 2023 р. було проведено понад 300 тис. реєстрацій нових ФОП-ів. Серед найпопулярніших видів діяльності можна визначити наступні: роздрібна торгівля, ІТ, надання інших індивідуальних послуг, оптова торгівля, діяльність із забезпечення стравами та напоями тощо. У зв'язку з цим, питання щодо участі суб'єктів малого підприємництва у поляризованих територіальних структурах з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності є вкрай актуальною темою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо участі суб'єктів малого підприємництва у формуванні поляризованих територіальних структур розглядали багато вчених. Зокрема, на думку авторів [10] можливість проектування полюсів зростання, а тим паче центрів росту у масштабах регіональної (територіальної) економіки, не тільки існує, а й доведена у світовій практиці в країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку. Автори відзначають, що використання досвіду формування полюсів зростання в Україні є надзвичайно актуальним та дієвим інструментом підтримки функціонування української економіки.

Маслиган О. О., Медвідь Л. І. у своїй науковій праці обґрунтовують теоретичну платформу (сукупність компонентів) формування мережових

територіальних форм господарювання. Зокрема, зазначають, що «кластер або «зв'язні категорії» є утвореннями, яким потрібен захист від збоїв. Діяльність всіх елементів таких утворень пов'язана із подоланням невизначеності. Так, в ситуації неминучого вибору між значною кількістю варіантів розвитку, інтегруються фінансові, інвестиційні, операційні, комерційні, відсоткові, інноваційні, виробничі, валютні ризики. Отже, завжди є небезпека втрати ресурсів, неодержання доходів, що здатні призвести до банкрутства або труднощів у роботі елементів кластеру, та до деструктивних процесів у самому утворенні, ризику «ефекту доміно» [11].

Самборський О. В., Гласов П. В. стверджують, що «основним результатом реалізації кластерної політики має бути підвищення конкурентоспроможності підприємств учасників кластера та економіки країни в цілому» [14].

Не зменшуючи важливість наукових доробок у сфері поляризованого розвитку подальшого дослідження потребує теоретичне узагальнення впливу кластеризації на підвищення конкурентоспроможності суб'єктів малого підприємництва в економічному просторі громад.

Мета дослідження. Метою наукової статті є дослідження ролі та значення малих підприємницьких структур у формуванні полюсів зростання на регіональному та місцевому рівні на основі створення та розвитку корпоративних територіальних структур, кластерів.

Основні результати дослідження. Розгляд теоретико-методологічних аспектів щодо участі суб'єктів малого підприємництва в поляризованих територіальних структурах, кластерах для підвищення рівня їх конкурентоспроможності потребує, насамперед, звернення до понять “конкурентоспроможність”, “поляризована територіальна структура”, “кластер” тощо. Так, науковці визначають конкурентоспроможність суб'єктів господарювання як комплекс конкурентних переваг, які формуються в адміністративному полі, підприємницькому секторі, виробничій та соціальній інфраструктурі та інших елементах територіально-господарської системи [3; 4]. Проте, у сучасній науковій літературі конкурентоспроможність суб'єктів підприємництва розглядається, не тільки з позиції наявності можливостей реалізувати свій ресурсний потенціал, а й у забезпечення здатності формування високого рівня життя населення на відповідній території [2;5;6]. Наразі основну увагу у забезпеченні конкурентоспроможності суб'єктів господарювання приділено формуванню взаємовідносини підприємницьких структур із зовнішнім середовищем.

Таким чином, принципова єдність представлених понять конкурентоспроможності полягає в тому, що суб'єкт підприємництва має задовольняти потреби як населення, так і бізнесових структур та соціальних організацій у якісному існуванні та можливості подальшого розвитку. Цей факт є визначальним при активізації конкурентної боротьби між окремими суб'єктами господарювання за найкраще задоволення суспільних потреб. Виходячи з дослідження сутності терміну “конкурентоспроможність” можна сформувати його наступне визначення.

Конкурентоспроможність — це сформоване внаслідок аналізу ефективності використання потенціалу суб'єкту господарювання інтегральне

значення рівня його розвитку з метою подальшого порівняння з найпрогресивнішими підприємницькими структурами громади, регіону чи країни в цілому шляхом зіставлення ключових соціально-економічних показників.

Проблема досить потужного тиску з боку конкурентів, яка перешкоджає рівномірному розвитку малих підприємницьких структур, є далеко не останньою, проте однією з найважливіших. Для малих підприємницьких структур громади, які, як правило, процвітають за рахунок індивідуалізму, занадто тісне співробітництво з конкурентами, постачальниками або клієнтами може являти реальну загрозу. Тому співробітництво у вигляді поляризованих територіальних структур (технопарків, технополісів, індустріальних парків, кластерів тощо) стає усе більш необхідним, адже надає значні можливості для розширення розвитку малого бізнесу на відповідній території.

Одним з найбільш динамічних та швидко поширюваних процесів сучасного стану економіки нашої держави, в якому активно приймають участь, зокрема, суб'єкти малого підприємництва, є географічна кластеризація. У такому випадку, кластери розглядаються як одна з ефективних форм організації взаємодії географічно взаємозалежних підприємств-постачальників устаткування, спеціалізованих виробничих послуг, інфраструктури, логістичних центрів, науково-дослідних центрів, закладів вищої освіти й інших організацій з метою підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та територій. Враховуючи, особливості формування сучасної територіальної структури на місцевому рівні, важливим є вплив кластерів на економічний розвиток території (регіону). Кластери, створюючи значний синергетичний ефект в економіці громади, сприяють налагодженню конструктивного діалогу між владою, добровільним об'єднанням підприємств, освітньо-науковими установами та суспільством. Кластери дозволяють поєднати всі переваги співробітництва між усіма учасниками суспільних процесів.

Таким чином, позитивними ефектами формування кластерів на рівні окремих територій (регіонів) є:

- розвиток співробітництва та встановлення партнерських відносин між суб'єктами господарювання, що, в свою чергу: активізує генерування інновацій; прискорює поширення інформації; динамізує процеси інтерактивного навчання; сприяє зниженню витрат та ризиків; створює додаткові конкурентні переваги для учасників кластеру;

- підвищення ефективності взаємодії бізнесу (в особі приватних суб'єктів господарювання), влади (в особі органів державної влади та місцевого самоврядування), агенцій регіонального (місцевого) розвитку, бізнес-асоціацій, дослідницьких та освітніх установ в інноваційному процесі з метою виявлення проблем розвитку науки і виробництва, шляхів ефективної реалізації інвестиційних можливостей та необхідних заходів підтримки та стимулювання на регіональному (місцевому) рівні.

Необхідно відмітити, що в умовах зовнішніх викликів, глобальної конкуренції реалізація кластерних ініціатив перетворилась на дієвий механізм

підвищення конкурентоспроможності як окремих громад, регіонів, так і країн в цілому.

Серед системних ефектів кластерного розвитку, що мають суттєвий вплив на економіку територіальної громади, регіону та країни можна визначити наступні (рис. 1):

Рис. 1. Вплив кластерного розвитку на економіку територіальної громади, регіону та країни, сформовано автором

Кластерний підхід дозволяє комплексно, з мінімальними ризиками вести бізнес у групі підприємств, зокрема, на місцевому рівні. При цьому роль суб'єктів малого підприємництва в розвитку пріоритетних галузей громади зводиться, у більшій мірі, до обслуговування та забезпечення безперервної роботи великих підприємств. Отже, в центрі розвитку будь-якої поляризованої територіальної структури, зокрема, кластеру завжди знаходиться певна галузь, що є пріоритетною для даної місцевості (території).

У свою чергу визначення пріоритетних для окремої території видів економічної діяльності неминуче призводить до активізації процесу концентрації виробництва навколо обраної галузі, тобто поляризованого розвитку території (рис. 2).

Рис. 2. Формування поляризованого розвитку за умови кластеризації суб'єктів малого підприємництва, сформовано автором

Полюси зростання — це сучасні форми інтегральних територіальних структур. Вони, як і інші територіальні структури, можуть мати, а можуть і не мати організаційного оформлення: у вигляді вертикальних і горизонтальних корпоративних структур — технопарків, індустріальних парків, технополісів, кластерів.

Фундаментальні положення теорії полюсів зростання були сформульовані французькими вченим Ф. Перру [7]. Основою теорії є три концепції: домінуючої економіки, гармонійного зростання та всебічної економіки. Відправна точка теорії Ф. Перру — «ефект домінування», який полягає в зміні суті і форм відносин між економічними одиницями. Цей ефект призводить до «поляризації виробництва» навколо галузі («полюса зростання»), де економічні одиниці ведуть себе як частини цілого («макроодиниці»). В результаті стихійна «агресивна» конкуренція зникає, а сукупна ефективність дій партнерів зростає.

Ж. Будвіль об'єднав простір і функцію (новизни, інноваційності) в одне поняття — «полярність простору». На його думку, полюсом зростання виступає тільки той регіональний центр, у якому є пропульсивні галузі [8]. Необхідно зазначити, що для розуміння теоретико-методологічних засад теорії «полюсів зростання» важливо відзначити існуюче у світовій економічній науковій думці розмаїття теоретичних дефініцій поняття «полюс росту». Тотожними до нього є визначення «полюс (інноваційного) розвитку», «полюс конкурентоспроможності», «полюс інновацій», аналогічно — «центр/точка росту (розвитку, конкурентоспроможності, інновацій)», «вісь росту» тощо.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» в Україні визначено функціонування чотирьох типів території [9]: території відновлення, регіональні полюси зростання, території з особливими умовами для розвитку, території сталого розвитку. Зокрема, до регіональних полюсів зростання відносяться території (мікрорегіон, територіальна громада), що характеризуються значно кращими демографічними, соціально-економічними показниками розвитку в порівнянні з іншими подібними територіями регіону, зростання яких позитивно впливає на суміжні території та регіон в цілому [9].

В сучасних умовах при формуванні нових полюсів зростання теоретично можуть виникати дві проблеми:

1) сила інноваційного імпульсу може спрямовуватися не на ті регіони (території), що потребують підтримки, а на високорозвинуті, до яких закономірно тяжіють пропульсивні галузі полюсів зростання;

2) гострим може виявитися дефіцит фінансових, трудових та інших ресурсів.

У результаті процесу поляризації формуються інноваційні (що складаються з пропульсивних, «локомотивних» видів діяльності) й територіальні (полюси зростання) ядра. Причиною формування таких ядер є обмеженість інвестиційних ресурсів. На практиці є потреба спочатку сформувати індустріальні ядра, а вже потім поширювати їх вплив (імпульси

розвитку — через поширення нововведень, розвиток різних видів зв'язків) на периферію.

Сьогодні кластерні стратегії економічного розвитку широко використовуються у всьому світі. Формуючи кластерну політику, державні органи розвинутих країн світу виступають за широку класифікацію кластерів з метою включення до них максимально більшої кількості фірм [13]. Так, в Європі налічується близько 2950 кластерів, тобто визначених як регіональних концентрацій учасників відповідних галузей. Економічні активності, які стосуються європейських кластерів, покривають до 39% робочих місць й до 55% фондів заробітних плат ЄС [12]. В Україні діють близько 50 кластерних ініціатив та кластерів, 22 з них є на платформі European Cluster Collaboration Platform (ECCP) [16].

Українські кластери представляють такі види економічної діяльності: ІТ — 31%; АПК — 16%; деревообробна та меблева промисловість — 13%; енергетика — 10%; аерокосмічна галузь — 6% та ін.

Враховуючи, відповідні наукові напрацювання, необхідно зазначити, що українські кластери мають стати важливими чинниками економічної стійкості, рушіями інноваційного розвитку через суб'єктів малого (середнього) підприємництва й надійними партнерами державних органів влади, місцевого самоврядування та великого бізнесу у підтримці критичної інфраструктури та критичних індустрій, а також в планування програм Відновлення країни [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, залучення до процесу формування поляризованих територіальних структур суб'єктів малого підприємництва є важливою передумовою підвищення їх конкурентоспроможності шляхом встановлення надійних партнерських взаємовідносин з великими та стійкими виробничими структурами. Актуальність цих питань посилюється безпрецедентними викликами для України та трансформацією правового поля в умовах воєнного стану.

1. Економіка українських фопів в реальному часі: Опендатовот. URL: <https://opendatabot.ua/open/foropomics>

2. Суліма О. А. Теоретико-методологічні засади конкурентоспроможності підприємств. Ефективна економіка. № 1, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2675>

3. Porter M.E. Competitive Advantage of Nations / M.E. Porter. New York : Free Press, 1990. 426 p.

4. Мануйлович Ю.М. Дослідження сутності та трактування поняття конкурентоспроможності підприємства. Маркетинг і менеджмент інновацій, 2013, №4. С. 274-282.

5. Андрейченко, А. В. (2020). Кшнкурентоспроможність суб'єктів господарювання безвідходного агропромисловства України: аналіз та перспективи. Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління, 19 (2 (45)), 87–98. [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.2\(45\).201423](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.2(45).201423).

6. Самодай В.П., Машина Ю.П., Руденко Н.В. Оцінка конкурентоспроможності підприємства та оптимізація його діяльності. Інтелект XXI. № 1. 2022. С. 20-26.

7. Perroux F. Note on the Concept of Growth Poles. Regional Economics: Theory and Practice; edited by David McKee, Robert Dean, William Leahy. NY: The Free Press, 1970. P. 93–103.

8. Boudeville, J. R. Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1966. 126 p.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022, 2389-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>

10. Гарус А.Г., Журавльов О.В. Застосування теорії «полюсів зростання» до економічного розвитку України. Ефективна економіка. № 8, 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4245>
11. Маслиган О.О., Медвідь Л.І. (2020) Теоретична платформа управління розвитком кластерів туризму та рекреації у регіонах. Ефективна економіка. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7720>
12. Національна програма кластерного розвитку до 2027 р.: концепція, орієнтири розвитку, рекомендації. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasterного-rozvytku-do-2027/>
13. Потапенко Т.П. Роль та місце інновацій у процесах кластеризації. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. 2018. № 1. С. 67-76.
14. Самборський О. В., Гласов П. В. Сучасна кластерна політика України: проблеми та перспективи. Агросвіт. № 11. 2021. URL: chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjcgclcfndmkaj/http://www.agrosvit.info/pdf/11_2021/8.pdf
15. Річний звіт Українського кластерного альянсу. URL: <https://www.clusters.org.ua/report-2022/>.
16. European Cluster Collaboration Platform (ECCP). URL: <https://reporting.clustercollaboration.eu/all>

-
1. Ekonomika ukraïnskyykh fopiv v realnomu chasi: Opendatobot. URL: <https://opendatobot.ua/open/foponomics>
 2. Sulima O. A. Teoretyko-metodolohichni zasady konkurentospromozhnosti pidpryemstv. Efektyvna ekonomika. № 1, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2675>
 3. Porter M.E. Competitive Advantage of Nations / M.E. Porter. New York : Free Press, 1990. 426 p.
 4. Manuilovych Yu.M. Doslidzhennia sutnosti ta traktuvannia poniattia konkurentospromozhnosti pidpryemstva. Marketynh i menedzhment innovatsii, 2013, №4. S. 274-282.
 5. Andreichenko, A. V. (2020). Kshchnkurentospromozhnist subiektiv hospodariuvannia bezvidkhodnoho ahrovyrobnystva Ukrainy: analiz ta perspektyvy. Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia, 19 (2 (45)), 87–98. [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.2\(45\).201423](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.2(45).201423).
 6. Samodai V.P., Mashyna Yu.P., Rudenko N.V. Otsinka konkurentospromozhnosti pidpryemstva ta optymizatsiia yoho diialnosti. Intelpekt KhKhI. № 1. 2022. S. 20-26.
 7. Perroux F. Note on the Concept of Growth Poles. Regional Economics: Theory and Practice; edited by David McKee, Robert Dean, William Leahy. NY: The Free Press, 1970. P. 93–103.
 8. Boudeville, J. R. Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1966. 126 p.
 9. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zasad derzhavnoi rehionalnoi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytorii: Zakon Ukrainy vid 09.07.2022, 2389-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>
 10. Harus A.H., Zhuravlov O.V. Zastosuvannia teorii «poliusiv zrostannia» do ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. Efektyvna ekonomika. № 8, 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4245>
 11. Maslyhan O.O., Medvid L.I. (2020) Teoretychna platforma upravlinnia rozvytkom klasteriv turyzmu ta rekreatsii u rehionakh. Efektyvna ekonomika. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7720>
 12. Natsionalna prohrama klasterного-rozvytku do 2027 r.: kontseptsii, oriientyry rozvytku, rekomendatsii. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasterного-rozvytku-do-2027/>
 13. Potapenko T.P. Rol ta mistse innovatsii u protsesakh klasteryzatsii. Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. 2018. № 1. S. 67-76.
 14. Samborskyi O. V., Hlasov P. V. Suchasna klasterna polityka Ukrainy: problemy ta perspektyvy. Ahrosvit. № 11. 2021. URL: chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjcgclcfndmkaj/http://www.agrosvit.info/pdf/11_2021/8.pdf
 15. Richnyi zvit Ukrainskoho klasterного aliansu. URL: <https://www.clusters.org.ua/report-2022/>.
 16. European Cluster Collaboration Platform (ECCP). URL: <https://reporting.clustercollaboration.eu/all>